

Uns petits nobles del Vallès: els Tagamanent

Treballs

Mercè Aventin

Universitat de Barcelona

QUAN UNA FAMÍLIA DE CASTLANS COMENÇA A SER PRESENT EN EL TERRITORI VALLESÀ

Els Tagamanent van ser una família de castlans que durant el període medieval va habitar el castell homònim situat a la serralada Prelitoral, al nord de la comarca del Vallès. L'últim contrafort del massís del Montseny format pel Tagamanent va ser zona privilegiada durant l'època medieval per la seva posició estratègica, situada entre els comtats d'Osona i Barcelona. Al cim d'aquest turó, entre els segles *x* i *xi*, es va aixecar el castell homònim, sota domini directe dels comtes de Barcelona. Poc després, membres d'aquesta dinastia comtal el van cedir en feu als vescomtes de Cardona, els quals

van desenvolupar un segon nivell de domini sobre l'esmentat castell, que tenia aleshores funcions militars de guarda i protecció de l'enclavament. Generalment, els comtes i els vescomtes no residien en aquests castells, i per això a partir d'aleshores es va dur a terme un seguit d'infeudacions que van donar lloc a l'aparició de castlanies encomanades a cavallers o *milites* fidels que es responsabilitzaven de la guarda d'aquelles fortaleeses. El castell de Tagamanent en va ser un exemple. Així, l'any 1066 Ramon, vescomte de Cardona, la seva dona, Ermessenda, i el castellà Ramon Bermon o Bregon van fer una convinença o infeudació a favor de Renard Guillem del castell i honors de Tagamanent amb la seva batllia; en contrapartida, l'esmentat Renard Guillem

El castell de Tagamanent dominant la vall del Congost, amb el pla de Llerona en primer terme. (Fotografia: Pere Cornellas, 2005)

pagaria la suma de 400 unces d'or de Barcelona. Va ser en aquest mateix segle que el nom de Tagamanent, adoptat pels cavallers del castell, apareix documentat. És possible que la família Tagamanent encarregada de la guarda de l'esmentat castell procedís de la parròquia de Sant Cristòfol de la Castanya, a llevant del terme del castell, on hi ha notícia documental que van tenir dominis fins a la baixa edat mitjana.¹ Sembla que un dels primers senyors castllans coneguts que va portar el nom de Tagamanent va ser Berenguer Sanç (m. v. 1095), casat amb una dona de nom Guisla. Ambdós cònjuges van encapçalar l'arbre genealògic familiar que coneixem.² Pel que fa al segle següent, hi ha notícia d'un Bernat de Tagamanent, que en el seu testament del 1160 va fer hereu

universal el seu fill Pere, a qui va deixar el castell de Tagamanent i diversos feus. Al llarg del període medieval, els Tagamanent van donar un seguit de generacions d'empenta, tot i que sembla que el llinatge va declinar més que altres a la baixa edat mitjana. La primera meitat del segle XIII, moment a partir del qual la documentació és més rica, el castell de Tagamanent estava en possessió d'Anglesa de Tagamanent i el seu marit Pere de Malla. D'aquesta parella provenen els Tagamanent de la baixa edat mitjana. Així podem esmentar, en primer lloc, Guillem de Tagamanent (m. v. 1289) i la seva dona Elisenda de Castellet; una o dues generacions més tard³ trobem un altre Guillem (testament fet el 1342) i la seva dona, Elisenda de Bell-lloc; a mitjan segle hi ha do-

cumentat Bernat de Tagamanent (1353, 1357 i 1364) i finalment, en acabar el segle, hi ha un nou Guillem de Tagamanent, segurament fill de l'anterior, casat amb Constança. A mitjan segle XV, però, encara es pot veure en un establiment del 1444 un Jaume de Tagamanent, probablement descendent llunyà dels anteriors, que podria pertànyer a una branca cabalera.⁴

BASES DE PODER DEL LLINATGE

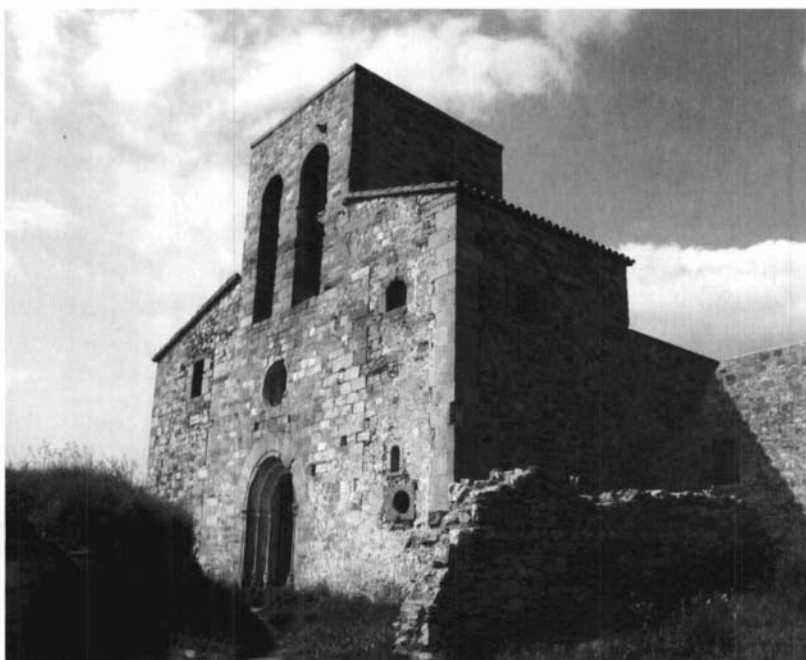
Les funcions militars i defensives pròpies d'alguns enclavaments fortificats van anar minvant en alguns llocs en el decurs dels segles medievals, en bona part per l'allunyament del perill d'invasions, i també pel distanciament d'alguns senyors feudals, com els Cardona, d'alguns dels seus dominis. En conseqüència, alguns petits nobles van acabar perdent les funcions militars inicials per les quals mantenien un castell i van viure o malviure de les rendes d'algunes terres. Aquests homes van actuar sobre les seves pròpies terres i les que tenien en feu com a titulars del domini directe i senyors establints. La impressió és que la pagesia del Vallès Oriental, igual que la resta de pagesos, havia de suportar el pes d'una feixuga capa de petits nobles rendistes i ociosos, una bona part dels quals estaven afectats per un procés de deteriorament del nivell de vida, efecte combinat dels canvis de

¹ Jaume Oliver: *Tagamanent a l'edat mitjana: senyors, pagesos i paisatge al Montseny occidental (segles X-XV)*, Tagamanent, 2003, pàg. 39.

² Mercè Aventin Puig: *La societat rural a Catalunya en temps feudals*, Barcelona (Columna), 1996, pàg. 544; Antoni Pladevall i Pere Català: «El castell de Tagamanent» a *Monografies del Montseny*/3 (juliol 1988), pàg. 65-70.

³ A la genealogia proposada per Antoni Pladevall («El castell de Tagamanent»), Guillem i Elisenda de Castellet haurien tingut un fill, de nom Bernat, que podria haver estat el pare del Guillem que va testar el 1342.

⁴ Mercè Aventin Puig: *La societat rural*, pàg. 84.

Església del castell de Tagamanent. (Fotografia: Pere Cornellas, 2004)

conjuntura econòmica i de la consolidació d'un sistema de relacions socials agràries (els establiments emfitèutics) que els allunyava de la terra. Entre els llinatges de senyors de castells pròpiament vallesans, els Tagamanent, amb possessions esteses cap a migjorn de la muntanya de Tagamanent, pel curs del Congost i la riera de Cànoves, representaven una noblesa mitjana, els membres de la qual portaven sovint el títol de *miles* en els documents d'establiment. En aquest sentit, és interessant assenyalar, per les precisions que aporta, l'establiment realitzat el 2 de febrer de 1301 per Elisenda, vídua de Guillem de Tagamanent, i pel seu fill Guillem⁵ i la seva dona Elisenda de Bell-lloc, que van establir Astruc Pelfort i la seva dona en el mas de Fàbregues, de la parròquia de Santa Eulàlia de

Corró d'Amunt, i en un honor de Puigpreciós. L'honor sovint significava el conjunt de terres que constituïen la base territorial d'una unitat d'explotació completa del tipus del mas. Les càrregues que la família establerta en el mas o tinença havia de satisfer eren importants, però relativament habituals en aquests tipus d'explotacions: per raó de censos, els Pelfort pagarien quatre sous, un parell de gallines, un parell de capons, una quartera d'ordi, mitja quartera d'espelta i dos octans de forment; i per raó d'agrers donarien el sisè del pa, vi i oli de les terres del mas, i el sisè del pa i el vi de les terres de l'honor. Astruc Pelfort va satisfer un dret d'entrada de deu sous, i va acceptar l'obligació de fer heretament i el conjunt de subjugacions que coneixem com a servitud real i personal. En aquest

cas els Tagamanent van imposar el deure que els nous habitants del mas, els Pelfort i els seus descendents, havien de tenir el mas poblat i habitat, i en el termini de divuit anys havien d'escollir un fill seu perquè fos soliu i afocat en el mas, i en el cas que això no fos possible per causa de mort, els mateixos Pelfort haurien de buscar una altra persona que juntament amb la seva descendència es fes càrrec de totes les obligacions abans esmentades, que lligaven el pagès del mas al senyor i donaven garantia de continuïtat a la tinença.⁶

Entre els diversos establiments realitzats pels Tagamanent, podem observar que en algun d'ells, el matrimoni establert presentava una edat avançada i anava acompanyat d'un fill ja casat. Ben segur que aquest fill significaria la garantia de continuïtat en l'explotació del bé rebut que el matrimoni de pagesos oferia al senyor. En altres documents, també es pot veure que el dret d'entrada que paguen els establerts en algunes explotacions dels senyors del castell gairebé equival a una venda. A títol d'exemple, a mitjan segle XIV, hom pot observar el cas d'una família anomenada Villar que paga als Tagamanent un dret d'entrada molt alt, 120 sous, per ser establerts en una parcel·la de terra i un molí, però pel molí, que segurament devia ser el bé principal del contracte, només es van obligar a donar una gallina cada any. Pel muntant del preu

⁵ De nou ens trobem amb el mateix problema generacional que citàvem a la nota 3, per bé que si fem cas de la documentació treballada, el Guillem que surt en l'establiment de 1301 seria fill i no nét d'Elisenda de Castellet, vídua de Guillem de Tagamanent (m.1289).

⁶ Mercè Aventín Puig: *La societat rural*, pàg. 83.

d'entrada, podríem pensar que aquest contracte podia encobrir una venda, però els Tagamanent no es van desprendre del tot del bé establert. Les precisions del redactat del document així ho fan pensar: pel molí, que estava en plena explotació, i per la terra, a més de cobrar un cens de reconeixement de domini (una gallina), es van reservar el lluïisme i el dret d'empara. El dret d'empara era, en realitat, una garantia del cens, i per tant del domini, però el més indicatiu del coneixement del negoci que tenien els Tagamanent era el lluïisme que es van reservar, ja que això els permetria participar en els beneficis de futures vendes del molí que poguessin fer els seus possessors.⁷

Durant la segona meitat del segle XIV, a causa de la nova conjuntura de crisi o decreixement que es manifestava arreu d'Europa i de la qual el camp català no s'escapà, es van produir una sèrie de canvis en les actituds econòmiques d'alguns senyors rurals.⁸ Els establiments fets en aquest període pels Tagamanent van consistir sovint en *renovacions d'establiment* mitjançant les quals es milloraven sovint les condicions econòmiques del pagès. Les relacions agràries entre el senyor de Tagamanent i els seus tinents es van anar, doncs, modificant. Aquells moments de crisi demogràfica i despoblaments que amenaçaven l'economia senyorial podien ser propicis als pagesos: si aquests tenien interès a conso-

lidar la possessió de la terra i millorar les condicions de treball, fàcilment devien obtenir dels senyors documents de ratificació i confirmació dels llocs que habitaven i treballaven, i més bones condicions. Fins i tot fa l'efecte que els senyors, preocupats per la minva de la mà d'obra, devien encoratjar o prendre iniciatives com aquestes, i si era necessari s'avenien a renegociar a la baixa els censos que ja es pagaven. Aquestes renovacions d'establiment podien interpretar-se també com un signe de creixement de les velles unitats d'explotació. De fet, a tenor dels documents, sembla que es pot distingir entre les pertinences del mas, o tinença bàsica, i les terres agregades per les quals s'atorgaven al pagès unes condicions econòmiques més favorables. Sembla que la renovació d'establiment es feia, per tant, sobre la base d'un compromís o consens motivat pels canvis econòmics i el desig d'adaptar les relacions socials agràries a aquestes mutacions. Cal afegir que, per als senyors en general i els Tagamanent en particular, el més important era tenir la terra poblada, i evitar sobretot que els masos s'abandonessin i enrunessin i que els seus conreus es perdessin, ja que per als senyors, les rendes que treien dels seus dominis significaven una de les fonts d'ingressos més importants. El que interessava, en aquests moments, era fer produir la terra, i, quan aquesta donés fruit, obtenir una renda que

en molts casos sembla haver estat l'equivalent a l'onzena part de la collita (la tasca). Aquestes condicions eren molt bones si tenim present que la tasca havia estat el cens a part de fruits de l'època prefeudal, que havia quedat arraconada per altres càrregues més feixugues en els contractes dels segles XI-XII, i que ara, de nou, en els casos que coneixem es convertia en el cens principal. De fet, la conjuntura que acabem de veure no havia canviat encara en arribar al segle XV, i la represa, per tant, no havia començat; així, en la relació entre oferta i demanda, la demanda continuava tenint una situació favorable, perquè anava per sota de l'oferta. Si no es produïa cap reacció senyorial, podríem dir que els pagesos estaven en bona posició per negociar o renegociar contractes agraris més favorables que abans. Durant aquest segle XV, molts censos de la terra pagats a parts de fruits es van convertir en fixos i fins i tot sovint les càrregues rendals i les obligacions personals van quedar reduïdes a un sol pagament anual fix. En principi la quantitat fixada podia semblar elevada, com es pot entreveure en una renovació d'establiment feta el 1444 per Jaume de Tagamanent, en tant que senyor directe i alodial del mas Carbonell, a Eufrasina, hereva i propietària útil del mas Carbonell, al seu marit, Pere Arcimbau, i als seus descendents en el dit mas, honors i possessions, en la qual tots els pagaments, juntament

7 Mercè Aventin Puig: *La societat rural*, pàg. 84-85; per tot el referent a la casuística legal dels contractes agraris, vegeu Pere Benito i Monclús: *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*, Barcelona (CSIC), 2003.

8 Sobre la qüestió de fons de la crisi, vegeu Guy Bois: *La gran depresión medieval: siglos XIV-XV. El precedente de una crisis sistémica*, València, 2001.

amb les servituds, fets per la família del mas van quedar reduïts a un cens fix de 30 sous.⁹ La quantitat era important per l'època, i el pagès s'hauria d'espavilar a vendre una part de la collita per obtenir els 30 sous. A curt termini el senyor podia sentir-se tranquil i creure que en treia avantatge, però a llarg termini el pagès hi va guanyar: estructuralment, va esdevenir més amo del mas en poder disposar més lliurement de la terra i el seu producte, i el senyor va esdevenir més rendista i llunyà. També, econòmicament, el pagès hi acabaria guanyant, perquè, a mesura que la conjuntura canviava, la represa avançava i es potenciava el creixement de la població, el sentit de la relació entre oferta i demanda de productes s'invertia, de manera que el pagès s'hauria de desprendre de menys producte per obtenir els 30 sous de renda, mentre que el senyor percebria un cens en moneda de menys poder adquisitiu.¹⁰

Durant els temps baixmedievals els Tagamanent, igual que altres senyors, eren majoritàriament perceptors de rendes i, per tant, orientaven els seus interessos cap a l'establiment de famílies pageses en els seus dominis per obtenir-ne la renda. Sabem també que van fer algunes compres i vendes, encara que en coneixem més escriptures de compra que no pas de venda. Ben mirat, aquesta activitat responia a la mateixa lògica dels establiments:

El mas Beltran de Corró d'Amunt, antic mas Torrent, havia estat propietat dels Tagamanent. (Fotografia: Cinta Cantarell, 2005)

el cobrament de rendes. De fet, quan aquests cavallers compraven masos, cases o terres era per arrendar-los i no pas per habitar-los personalment. Durant el segle XIII, la família dels Tagamanent va comprar terres, feixes, masos i cases que van establir i dels quals van obtenir rendes estimables, i el mateix van fer durant el segle següent, comprant també, quan l'ocasió ho requeria, el domini útil d'algun mas o terra del qual ja eren senyors directes. Afegir el domini útil al directe podria ser una operació encaminada a desenvolupar el règim d'explotació directa, tot i que, com devia ser habitual entre les famílies de l'aristocràcia, els Tagamanent devien viure més de les rendes que de l'explotació directa del domini. En aquest sentit, la compra del domini útil d'una explotació per part d'un

senyor directe com el Tagamanent es podria fer amb la perspectiva d'un nou establiment del qual es poguessin obtenir rendes més elevades. De vegades les compres efectuades podien tenir un valor simbòlic en aparença; aquest seria el cas de Guillem II de Tagamanent (1312), el qual va comprar per cinc sous, a una dona anomenada Guillema Ramona, de Sant Mamet de Corró, un cens d'un diner anual que pagava una família d'un casal de la sagrera de Corró.¹¹ Era evident que aquest cens, de forma immediata, tenia una vàlua simbòlica per al Tagamanent, però segurament li donava uns drets sobre una hipotètica venda del casal a llarg termini. D'una manera o d'una altra, la consecució final d'aquest tipus d'operacions, i altres de semblants, era obtenir en el futur un increment del volum de sos-

⁹ Mercè Aventin Puig: *La societat rural*, pàg. 88 i 89.

¹⁰ Per tot això, vegeu Guy Bois: *La crisi del feudalisme a Europa a la fi de l'edat mitjana*, Barcelona, 1988.

¹¹ Mercè Aventin Puig: *La societat rural*, pàg. 184.

tracció, és a dir, la renda, a la vegada que estendre el patrimoni familiar a la zona. Amb els anys, les possessions de la família s'anaren ampliant per ambdós vessants del Montseny: pels termes actuals de Tagamanent, Montmany, Cànoves, les Franqueses i Cardedeu, al Vallès Oriental, i pel Brull (a la Castanya) i segurament cap a la banda de les Masies de Roda, en l'antic terme de la Guàrdia, a Osona. Tot i que la família va abandonar el castell com a lloc de residència, segurament a mitjan segle XIV, i es va establir en unes *domus* que tenia a Corró, no per això va deixar de controlar de forma personal i directa el cobrament de censos i rendes de les cases, masos i terres que posseïa al Vallès i a Osona. Quant al cobrament de les rendes de les propietats que tenien a la vessant osonenca, els Tagamanent van recórrer al vell sistema de l'arrendament o venda temporal dels drets de percepció rendal, un mètode que ja havien utilitzat els comtes de Barcelona en els seus dominis vallesans en els segles XII i XIII.¹² Entre alguns exemples, es pot esmentar el sistema d'arrendament o venda temporal (per quatre anys) fet l'any 1361 pel cavaller Bernat de Tagamanent, senyor de la casa de Corró d'Amunt, a un veí de la Guàrdia (Vic), Ponç Carneret, de tots els censos, rèdits i ingressos procedents de la *domus* de Ça Vall, a la parròquia

vigatana de Sant Miquel de la Guàrdia.¹³ El document esmentat posa de manifest que, quant a l'administració del patrimoni osonenc, els Tagamanent recorrien al vell mètode de la venda o arrendament de la percepció de rendes i prestacions d'aquelles possessions.

Aquesta família de castlans, convertits en autèntics rendistes, segurament es va servir de terceres persones, probablement pagesos emprenedors i ben situats dels seus dominis, per a la funció de batlles de sac: perceptors, compradors o arrendadors de rendes del seu senyor. Tanmateix, aquests pagesos benestants actuaven més com a arrendadors de les rendes que com a batlles perceptors. En aquest sentit, sovint feien de prestadors, és a dir, anticipaven als seus senyors les quantitats convingudes a compte dels ingressos que percebrien com a perceptors de les rendes durant els terminis estipulats, unes quantitats que podien ser renegociades en acabar els terminis. Això significava, però, posar a mans de membres de l'elit pagesa una petita part de la funció i autoritat senyorial, reconeixent als pagesos recaptadors uns coneixements més adients per a aquesta funció: per exemple, la percepció de rendes a parts de fruits, que implicava un coneixement del rendiment dels camps, però també voldria indicar que

en el medi rural hi havia pagesos amb prou diners i empena per comprar o arrendar la recaptació de diverses anualitats. El negoci del pagès en aquestes operacions era la diferència entre el que percebia de les rendes i el que havia pagat al senyor, un marge més o menys important de benefici, que era la recompensa deguda pel risc del capital anticipat i pel pagament del treball efectuat. Tot això indica que en el medi rural feia acte de presència, cada vegada més, una classe dirigent pròpia dotada en certa manera d'una mentalitat premoderna, més o menys oberta al negoci, que devia reclamar els guanys escaients als riscos que assumia.¹⁴

Els membres del llinatge dels Tagamanent, per afirmar el seu poder en una part del Vallès, van actuar, ja ho hem vist, com a establients, compradors o venedors de terres, però on van invertir sumes més importants va ser en la compra de censos i delmes, dels quals treien uns ingressos més profitosos. Els nobles del Vallès, com els de tot arreu, eren rendistes per damunt de tot i posseïen patrimonis que transmetien hereditàriament i rarament alienaven. L'esforç d'aquests llinatges aristocràtics, creiem que conformistes amb el mode de vida rendista i poc o gens especuladors, devia orientar-se cap a adequar les necessitats dels seus membres a les possibilitats dels seus patrimonis.

¹² Thomas Bisson: *Fiscal Accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*, 2 vol., Berkeley, 1984; Mercè Aventin: *Vilamajor 872-1299. De la fi del sistema antic a la consolidació del feudalisme*, Sabadell, 1990, pàg. 111-123.

¹³ Mercè Aventin Puig: *La societat rural*, pàg. 186.

¹⁴ Vegeu amb caràcter de comparació els treballs d'E. Le Roy Ladurie: *Les paysans de Languedoc*, Paris, 1966, pàg. 171-174, i M. Asenjo: «Labradores ricos: nacimiento de una oligarquía rural en la Segovia del siglo XV», a *La España medieval. Estudios en honor del profesor D. Angel Ferrari*, Madrid, 1984, I, pàg. 63-85. En aquest treball es mostra la formació d'una oligarquía rural en territori segovià, un procés semblant al que passava en terres vallesanes ja des del segle XIV.

ESTRATÈGIES MATRIMONIALS I HERETAMENT ENTRE ELS TAGAMANENT

A més de la cobertura que l'Església, la monarquia i les lleis li oferien, el noble necessitava una estructura de poder pròpia, i per això, durant la baixa edat mitjana, continuava usant les institucions feudovassallàtiques i els enllaços matrimonials. Amb aquest objectiu, partint del principi que com més parentela més força, els nobles pactaven els seus enllaços entre ells i a vegades amb membres del patriciat urbà. Els primogènits barons, que heretaven la part majoritària del patrimoni, i a la mort del cap de llinatge el títol nobiliari, les armes i l'escut de la família, feien sovint uns enllaços matrimonials més polítics que afectius. D'altra banda, els matrimonis dels fills i filles petits de la noblesa, que també rebien un dot, es convertien en aliances vinculants que ampliaven les xarxes de llinatge.

Els pactes successoris i matrimonials i les disposicions testamentàries podien dividir i repartir els patrimonis, però això no era un problema, ja que els vincles feudovassallàtics i altres mecanismes ho corregien: no és rar trobar fills de nobles, cavallers, rebent feus dels seus pares, als quals, a continuació, juraven fidelitat i homenatge fent indivisa la divisió.¹⁵

Així, per garantir les fonts d'ingressos basades en les rendes, sobre les quals es fonamentava el

Representació de les noces de sant Julià i santa Basilisa, seguint el model de l'època, en un dels compartiments del retaule del mestre de Santa Basilisa, segle xv. (Fotografia: ©MNAC, Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona 2005. Fotògrafs: Calveras/Mérida/Sagristà)

seu poder, i per mantenir el nom i la força del llinatge, els Tagamanent van recórrer a estratègies matrimonials adients. Hi havia, per tant, tot un teixit d'interessos que lligava internament una família noble i la projectava cap a determinades unions, escollint les més beneficioses per a les famílies dels contraents, les posicions econòmiques i polítiques de cadascuna, etc. Els acords i desitjos familiars se sobreposaven, doncs, al possible amor o afecte de la futura parella.

Per a poder portar a terme un bon matrimoni, primer de tot calia fer un bon heretament al fill o filla en qüestió. L'any 1276, Anglesa de Tagamanent, vídua de Pere de Malla, feia donació irrevocable (donació entre vius) al seu fill Guillem de Tagamanent del castell homònim amb tots els drets dominicals i jurisdiccionals que tenia sobre aquelles terres i homes.¹⁶ L'objectiu de la donació era que Guillem disposés d'aquests béns per raó de matrimoni, i pogués fer la donació estimada

¹⁵ Pierre Bonnassie: *Catalunya mil anys enrera*, 2 vol. Barcelona, 1979, vol. II, pàg. 216-217.

¹⁶ Mercè Aventin Puig: *La societat rural*, pàg. 520.

del dot a la seva promesa, en aquest cas Elisenda, filla del noble Gerald de Castellet. En aquest tipus de donacions, l'heretant, home o dona, establia que volia continuar essent *dominus* o *domina* amb plens poders mentre visqués. Això significaria continuar tenint part activa en els negocis, intervenir directament en la gestió del patrimoni familiar, i, en el cas dels barons (tot i que excepcionalment una dona hereva podia transmetre el nom del llinatge), no renunciar al títol de cap de llinatge fins que la mort els arribés. Les clàusules contingudes en aquests documents eren molt explícites respecte a aquesta qüestió. L'heretant també es reservava, arribat el moment del traspàs, una quantitat de diners per poder disposar les darreres voluntats. Quant a la totalitat dels béns i drets donats en heretament al primogènit, els documents fan sempre referència a la retenció d'una part d'aquests per garantir la llegítima o dot als altres fills. Però com que tota previsió era poca, quan els nobles feien heretament estipulaven que en cas que alguns fills cabalers o fadrísters morissin sense descendència legítima, la seva herència revertiria al tronc principal, representat, en el cas del model exposat, per Guillem de Tagamanent i els seus.

Els dots pagats per la noblesa, pel que feia als homes, podien ser en diner, però generalment es donaven en forma de béns (terres, cases, masos, castells), drets i rendes. Quant als dots de les noies de les cases nobiliàries,

s'estimaven en diner i es feien efectius en diner o en drets o béns patrimonials, segons convingués. Els nobles acostumaven a operar per aquestes transaccions familiars amb les rendes de la seva senyoria: censos, agrers i altres ingressos procedents de masos, cases i terres del seu domini, i amb les prestacions dels homes i dones de la seva jurisdicció. Igual que el segle anterior, durant el segle XIV els Tagamanent van fer operacions d'aquesta mena, i tal com s'acaba de veure més amunt, en redactar els seus documents, feien servir tot tipus de precisions perquè no quedés cap dubte dels drets i deures de cadascun dels seus membres. El 1300, per exemple, es va redactar un contracte d'esposalles entre Guillem de Tagamanent, cavaller, i Elisenda de Bell-lloch. En concepte de dot, la noia va aportar el castell de Montmany, valorat en 10.000 sous i, al seu torn, Guillem de Tagamanent va assignar a la seva futura dona un esponsalici o escriu de 5.000 sous, de manera que globalment li va reconèixer un capital de 15.000 sous, pels quals va obligar el castell de Tagamanent i les possessions que tenia a les Illes Balears.¹⁷

Com s'acaba de veure, la contrapartida del dot femení era una donació que el futur marit feia a la seva promesa (els documents l'anomenen *sponsa*), la qual s'acostumava a fer en el mateix moment de formalitzar el dot, i rebia el nom d'esponsalici o escriu. Aquest tipus de donació era concebut com una mena de contradot fixat en funció del dot

de la noia, i en general, corresponia a la meitat del dot femení. Aquest esponsalici es donava per *raó de virginitat*, virtut necessària per consumir un bon matrimoni cristià (ben segur que hi tenia molt a veure el concepte que els homes de l'època tenien de les dones i del sexe). El contracte d'esposalles que va fer Guillem de Tagamanent el 1300 comença amb una imatge bíblica: «Quan en l'inici del món Déu va crear totes les coses del no-res, d'un os de l'home que dormia va fer la dona, de manera que fent-ne dos d'un va mostrar que dos havien de ser un. Així, doncs, que l'home deixi el seu pare i la seva mare per unir-se a la seva muller i seran dos en una sola carn.» Segons això, Déu havia creat primer l'home, del qual la dona era derivació, com un ser inferior que calia protegir i educar per la unitat en una sola carn. Vistes així les coses, no és estrany que en tot l'afer matrimonial els homes (pare, promès o marit) portessin la iniciativa, i les dones quedessin relegades a una actitud passiva: «suportant honorablement el matrimoni», com acostumaven a dir els documents d'esponsalici.

Alguns d'aquests heretaments fets amb l'objectiu d'obtenir un bon matrimoni, de vegades obien també a la necessitat del pare, cap de llinatge, d'assegurar el seu relleu generacional casant l'hereu. Però no per això aquest pare oblidava les seves obligacions amb els altres fills, encara per casar, els quals, a partir del moment en què es feia heretament, quedaven sota la protecció i tutela

17 Mercè Aventin Puig: *La societat rural*, pàg. 488.

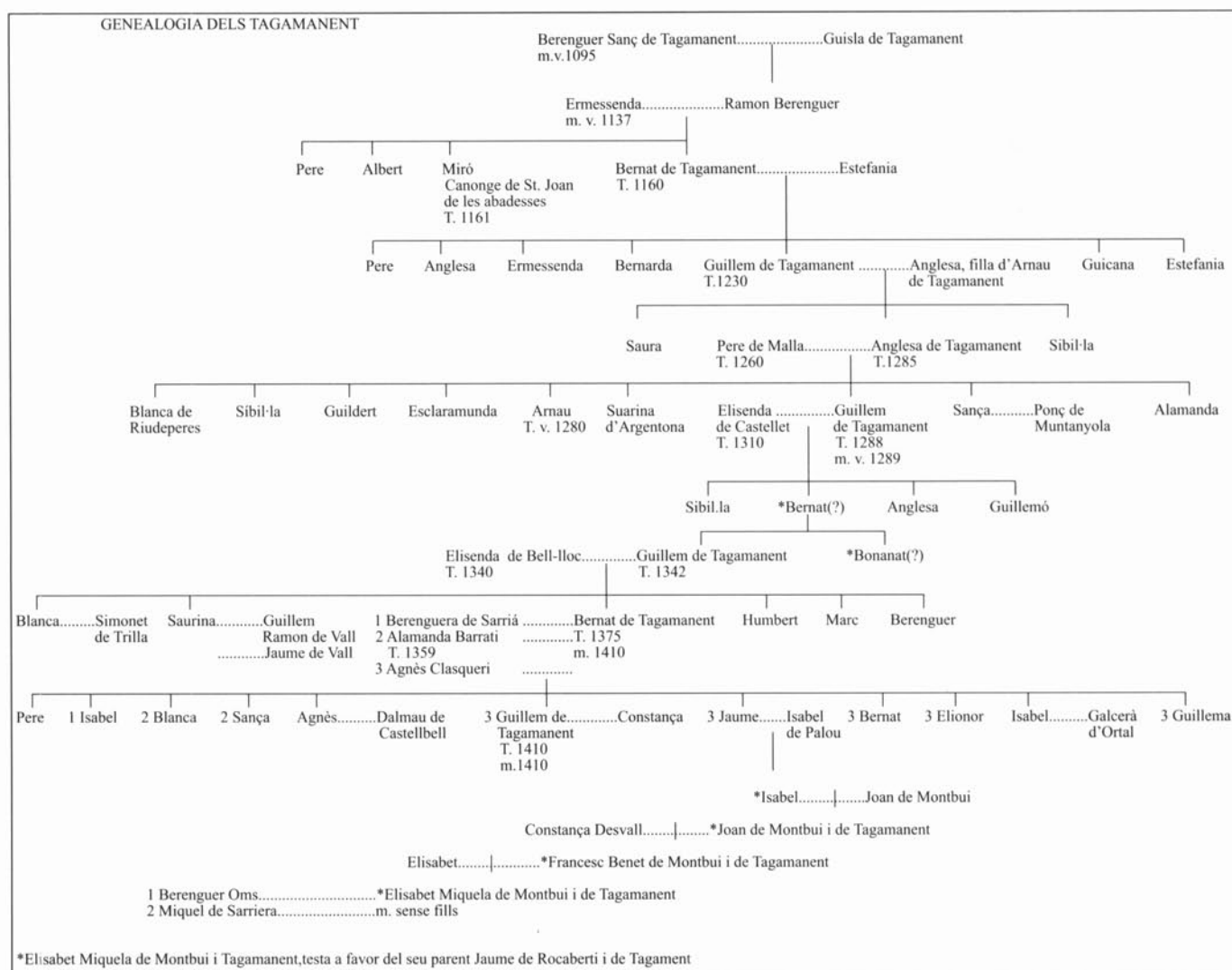
ensems del pare i de l'hereu. Les clàusules documentals són molt explícites respecte a això. Retornant a l'exemple de Guillem de Tagamanent, quan aquest va fer heretament en profit del seu fill hereu, Bernat, l'any 1341, va afegir que els seus altres fills que encara vivien amb ell, Humbert, Marc, Berenguer i Saurina, serien alimentats amb el fruit de tots els seus béns i els que rebia Bernat, mentre tots visquessin junts, però que, en el cas de sorgir la discòrdia entre el donant i l'hereu, l'esmentat Guillem s'ocuparia del manteniment d'aquests fills. És evident que, per poder prendre aquestes decisions, el noble heretant no podia restar sense ingressos propis, i per això en les clàusules de retenció, Guillem especificava que retenia per a ell, per fer-ne el que volgués, la casa que tenia a Barcelona, al raval de Sant Pere, i els delmes de la Garriga i de Corró d'Avall. Els destins d'aquesta família de castells de Tagamanent quedaven ben definits en aquest document. Bernat seria el continuador del pare al capdavant del llinatge, i per això, a més de les obligacions, heretava la quasi totalitat del patrimoni. El llinatge, segons el costum, apostava per un sol home, Bernat, l'únic que segons semblava havia arribat ja a l'edat del matrimoni. El jove hereu, per raó de l'heretament, passava a un primer pla al capdavant del llinatge, compartint responsabilitats amb el pare, el qual, tal com hem vist, continuava essent *dominus* sobre totes les coses donades. El vincle que uniria ambdós, pare i fill, per la donació de béns, seria anàleg al que per la investidura o infeudació en el

pacte feudal vinculava senyor i vassall. Així Bernat, en qualitat de vassall del seu pare, després de rebre l'heretament, li va jurar fidelitat i li va fer homenatge mitjançant la cèlebre cerimònia de l'encomanació de mans: «Et rebo a tu, Bernat, fill meu, com a vassall meu encomanat, amb homenatge de boca i de mans», diu Guillem al seu fill. El resultat final d'aquest acte d'heretament van ser els vincles feudovassallàtics que van condicionar la donació, establint, de fet, un condomini. La força del llinatge estava evidentment en la força de la seva línia troncal, encarnada per l'hereu. Les lligítimes, per la seva banda, eren mecanismes de discriminació que per això mateix enfortien la línia troncal afeblint la resta. Una prova d'això és que es preveia que si alguns dels germans moria sense fills els diners de la seva lligítima retornarien a l'hereu, cap de llinatge.

En els heretaments de la noblesa dominava, doncs, la concepció de la senyoria com un conjunt complex d'unitats de sostracció (cases, terres, famílies) i de modalitats d'explotació rendal, d'entitat política i possessió familiar, en equilibri canviant per l'evolució de la conjuntura. Per a servir millor les funcions polítiques i econòmiques de la senyoria, va ser necessari realitzar matrimonis adequats i mantenir, d'una banda, el costum de la centralitat de les decisions i l'estructura piramidal que li donava força, i, de l'altra, la indivisió relativa dels components estructurals de la senyoria que en constituïen la base material.

RAÓ I PERPETUÏTAT DEL NOM: EL PES DEL LLINATGE I LA SUCESSIÓ

El punt final de les existències individuals estava fixat en els testaments. Aquest instrument recollia les darreres voluntats de les persones, nobles o no. Sovint es redactava en situacions extremes, quan el testador o testadora estava malalt o pressentia la proximitat de la mort. Per aquesta circumstància, en general, el notari anava a casa del testador, i en l'acte de testar, a més del testador i el notari, hi eren presents per donar fe del vist i oït un nombre indeterminat de testimonis, fins a deu en algun testament dels Tagamanent, expressament demanats pel testador. Entre els testimonis dels nobles hi havia majoritàriament nobles (cavallers, donzells i escuders), vassalls i amics, una representació del clergat (canonges, rectors, ardiaques, preveres i frares) i a vegades mercaders i algun jurista. Per executar les seves darreres voluntats, els testadors acostumaven a designar un nombre de marmessors, quatre o cinc, entre els quals de vegades hi havia familiars directes del testador: fills, cònjuges, nebots o germans. Entre els marmessors i testimonis dels testaments dels Tagamanent hi havia membres de les famílies nobles del Vallès i de les comarques veïnes: els Marata, Maçanet, Vilar, Castellet, Llor, Centelles, Montornès, Castellcir, Santa Coloma, Malla, Brull, Belllloc, Castellterçol, Gualba, Desfar i Bigues, entre altres. Aquests marmessors tenien el paper de defensors dels interessos del difunt, *post mortem*, enfront dels

Genealogia dels Tagamanent, segons proposa Antoni Pladevall a «El castell de Tagamanent», a *Monografies del Montseny*, 3, 1988)

interessos particulars dels seus hereus. A més, quan l'hereu del testador noble era menor d'edat, algun o alguns marmessors n'assumien la tutoria.

El testament era un document útil per mantenir les estructures socials i materials previstes en el dret successori. Quant a la persona que testava, la fórmula antropològica dels nobles assenyalava unes diferències de sexe. La dona del noble, si no era hereva, senyora de castell, perdia el seu nom i s'identificava per referència al marit. El noble, en canvi, en cap circumstància perdia el seu

cognom ni adoptava el de la seva dona com a segon cognom. Al segle XIII, en dos testaments del matrimoni Pere de Malla i Anglesa de Tagamanent (1260 i 1285 respectivament) cadascun dels cònjuges utilitza el seu propi cognom: «Jo, Pere de Malla, en plenes facultats...» i «Jo, Anglesa de Tagamanent, amb una greu enfermetat...». Hi ha una raó important de manteniment del nom de família en el cas d'Anglesa de Tagamanent: aquesta dona era filla i hereva universal de Guillem i d'Anglesa de Tagamanent, i per tant era la senyora del castell de Tagamanent, que va transmetre

als seus descendents juntament amb el nom del llinatge. Era molt important, doncs, la identificació entre el nom del llinatge posseïdor del castell o senyoria i el nom d'aquest castell o senyoria. La necessitat de perpetuar el nom del llinatge era encara més evident dos segles més tard quan un altre Tagamanent, Guillem, el 1410, preocupat per la falta de fills, va deixar establert en el seu testament que si l'herència passava dissortadament a mans forànies, els nouvinguts estarien obligats a adoptar el nom dels Tagamanent i el signe heràldic del llinatge.¹⁸ Aquesta preocupació expressada

18 Mercè Aventin Puig: *La societat rural*, pàg. 545.

per Guillem de Tagamanent en el seu testament es va fer realitat quan uns anys més tard veiem que el nom del llinatge, per falta de descendència en la línia troncal, es va transmetre a través d'una branca lateral del llinatge al fill d'un forani, Joan de Montbui, i d'Isabel, neboda de Guillem de Tagamanent. És clar, doncs, que l'orgull de llinatge era molt fort entre els nobles, que tenien una preocupació molt manifesta per la identitat i continuïtat del nom.

Juntament amb l'interès per perpetuar el nom del llinatge, la noblesa es preocupava també per reglamentar la successió a nivell material, marcada per la voluntat de continuïtat i conservació del patrimoni, garant del prestigi i la força política del llinatge. Els testaments d'aquest sector social ens permeten observar el canvi de mentalitat que es va donar entre el segle XII i el XIV. En els primers temps els nobles tendien a dividir el patrimoni entre membres de la família i institucions religioses.¹⁹ En canvi, en el segle XIV, va dominar la tendència a la impartibilitat, tot i que com dèiem al principi d'aquest article, els components estructurals de les senyories, per la seva extensió i dispersió, i també per les exigències de l'administració senyorial, eren objecte d'encomanació o infeudació a diversos agents senyorials. Aquesta disseminació de poders de manar, castigar i cobrar rendes, molt evident des del segle XII, podia fragmentar la senyoria, atès que

els agents senyorials podien transmetre hereditàriament als seus descendents la seva parcel·la de poder i de rendes. Per tal d'evitar això, tal com hem vist abans, durant tot el període feudal medieval, es van mantenir els rituals de les pràctiques feudovassallàtiques, amb l'objectiu de garantir la indivisió de la divisió. Això vol dir que els detentors de feus estaven facultats per aplicar la successió en línia directa a canvi que el nou feudatari renovés l'homenatge i el jurament de fidelitat al senyor superior. D'altra banda, la noblesa, en general, va resoldre el problema successori de preservació de la integritat dels patrimonis designant hereu universal.

Quant als llegats familiars dels nobles, els primers beneficiaris eren els fills haguts de matrimoni legítim, seguits dels cònjuges i acabant amb els néts. Amb tot, la concepció horitzontal de la família, és a dir, família àmplia, feia que el noble se sentís obligat també amb els seus parents col·laterals, germans, cunyats, nebots i cosins, i per tant el testador els recordava en el moment de fer els seus llegats. Al mateix temps, segons aquests documents testamentaris, sembla que els nobles caps de llinatge exercien una funció protectora i educativa sobre els joves membres de la família, els nebots, a qui procuraven deixar l'erari suficient per completar l'educació. Quant al llegat de les noies nobles, els servia per fer un bon enllaç, però també, donat que moltes d'elles ingres-

Escut de la família Tagamanent.
(Font: *Els castells catalans*, vol. II
Ed. Dalmau. Barcelona, 1991, pàg.
303)

saven de petites en algun convent, òbviament per voluntat paterna, el llegat podria servir per garantir la seva entrada en el cenobi escollit. Els centres preferits per les filles d'aquesta noblesa vallesana sembla que van ser el monestir benedictí de Sant Pere de les Puelles, el franciscà de Santa Clara i el de Santa Maria de Jonqueres, primer benedictí i després dependent de l'orde militar d'Uclès.

Finalment, entre els legataris dels nobles, hi havia uns protegits que rebien quantitats de diners gens menyspreables i que no sembla que tinguessin cap relació personal o familiar amb els testadors. La documentació de vegades els anomenava fills o filles adoptius, encara que hom pot sospitar que aquestes persones podien ser de

19 J. M. Pons i Guri: «La successió de Guillem Umbert de Basella», a *Recull d'Estudis d'Història Jurídica Catalana*, III (Barcelona, 1989), pàg. 33-53.

Casal dels Tagamanent a Granollers, del segle xv. (Fotografia: Pere Cornellas, 2002)

la família d'alguns membres de la mainada del senyor, que estarien sota la tutela del testador. Aquestes pràctiques mostren la solidaritat interfamiliar existent entre els nobles.

En relació als rituals de la mort, i especialment en l'afer de la salvació, els nobles van ser força ostentosos en els funerals que desitjaven i l'elevat nombre de misses que manaven que se celebrassin per a remei de la seva ànima. Volien ser enterrats en el sepulcre familiar, al cementiri de la parròquia on tenien el castell, encara que n'hi havia que preferien el descans etern en un monestir o en una església d'un orde militar. Tots volien, però, que els funerals i l'enterrament fossin un acte solemne i religiós.

Retornant a la successió, era evident que el patrimoni de les famílies nobles estava format per alous i feus, sobre els quals confluïen drets de diferents senyors, pel fet que la retribució de serveis entre nobles es basava en l'assignació de fonts d'ingressos del superior a l'inferior sobre la base dels components de la senyoria. Al final del segle XIII, els testaments d'Anglesa de Tagamanent (1285) i del seu fill Guillem (1289) mostren l'aplicació pràctica d'aquestes deixes. Anglesa, com a senyora del castell de Tagamanent, en testar divideix el patrimoni familiar i les rendes, deixant instituït com a hereu universal el seu fill Guillem, amb el castell homònim, béns, drets, rendes i feus; llega una part més petita del patrimoni a un fill cabaler, i finalment deixa diners a les filles. La discriminació de les noies és evident, ja que queden apartades de qualsevol propietat dels béns familiars en rebre com a dot i llegítima solament quantitats de diners. El fill d'Anglesa, Guillem de Tagamanent, per la seva part, quan testa reconeix a la seva dona l'esponsalici, deixa diners a les seves filles en concepte de llegítima, fa llegat a l'Església en diners i rendes, i deixa tota la resta dels béns, inclòs el castell de Tagamanent amb honors, feus i drets, al fill Guillem, el qual institueix hereu universal.

En la concepció d'aquests nobles, l'hereu era la peça clau, cap del llinatge i senyor de la part essencial del patrimoni, el castell, base del poder polític i econòmic del llinatge. Els descendents dels

Tagamanent, des del segle XIV, es van orientar clarament vers la impartibilitat total del patrimoni senyorial, com ho prova el testament de Guillem de Tagamanent, de l'any 1410, citat més amunt. Quan el noble Guillem testa, no té dubtes sobre la conveniència d'aplicar fins al fons la regla de la impartibilitat del patrimoni. No té fills ni filles, però té germans, cosins i nebots. A tots ells i a l'Església, els deixa diners, i institueix hereu universal establint una línia successòria d'hipotètics hereus alternatius del seu patrimoni, començant pels fills mascles, i per ordre de primogenitura, si en té a l'hora de morir, i, en cas contrari, i per aquest ordre, germans, cosins germans i nebots. La concepció patrimonial del llinatge i l'honor del nom està tan arrelat que Guillem afegeix que, si per vicissituds familiars l'herència passés a un col·lateral que no porta el nom del llinatge, l'hereu beneficiat haurà d'adoptar el nom del llinatge i del castell senyorial per poder heretar.

Els nobles en general, i en particular els petits nobles com els Tagamanent, en les seves actituds, voluntats i concepció del món, formaven un univers diferent de la resta dels homes i dones que poblaven les terres de la seva senyoria. Si no hi havia, com a vegades passava al final de l'edat mitjana, una gran distància material entre ells (almenys amb l'elit pagesa), sí que els separava la concepció mental de la noblesa, que configurava un món a part, diferent.